

Відавочна рэдукцыя на стыку марфем у лічэбніках 50, 60, 70, 80 у дыялектным і гутарковым маўленні: *пяцьдзясят* [n'az'ac'am] і [n'iic'am], *шэсцьдзясят* [шэ'с'ат] і [шэ'з'іс'ат], *семдзясят* [с'эмс'ат], *восемдзясят* [вос'імс'ат].

Розныя фанетычныя асаблівасці гутарковага маўлення вызначаюцца не толькі пазіцыйнымі ўмовамі рэалізацыі фанем унутры слова, але і пазіцыяй слова ў фразе (напрыклад: *ты чалавек!* [чалав'эк] (моцная пазіцыя ў фразе), *там чалавек* [чэк] *трыста* (слабая пазіцыя)).

Традыцыйна падобныя з'явы рэдукцыі лічацца ненарматыўнымі і сведчаць пра неадукаванасць носьбіта мовы. Але такія з'явы неабходна фіксаваць і аналізаваць, каб разумець, як развіваецца мова, яны могуць сведчыць пра эвалюцыйныя працэсы ў ёй. Рэдукаваныя варыянты лексічных адзінак цалкам заканамерныя ў вусным маўленні. «...Неабходна сталае назапашванне і абнаўленне корпусу маўленчых узораў, якія будуць дазваляць рабіць абгрунтаваныя вывады аб функцыяніраванні вуснага беларускага маўлення». Жывое беларускае вуснае маўленне пакуль што застаецца слаба вывучаным.

Ю. М. Кардубан

АБ СУАДНОСІНАХ ПАМІЖ СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЙ КАМПРЭСІЯЙ І КАМПРЭСІЎНЫМ СЛОВАЎТВАРЭННЕМ

З'ява кампрэсіі выступае ў якасці самага рэпрэзентатыўнага паказчыка таго, што ў мове дзейнічае імкненне да эканоміі моўных сродкаў, або «закон найменшага намагання» (*loi du moindre effort*), абгрунтаваны А. Марцінэ. Моўная эканомія ўяўляе сабой адно з агульнатэарэтычных паняццяў лінгвістыкі і мае дыяхранічнае і сінхранічнае вымярэнне.

У сінхранічным плане паняцце кампрэсіі перш за ўсё звязана з такімі адзінкамі, як слова, сказ, тэкст. Так, кампрэсія на ўзроўні слова разглядаецца ў працах Я. Развадоўскага, В. У. Вінаградава, Л. М. Мурзіна. Кампрэсія як лінгвістычная з'ява трапляе таксама ў поле зроку даследчыкаў выказванняў і тэксту (С. А. Семяніцкі, С. С. Камарова). Да пытанняў мадэлявання працэсаў сэнсавай кампрэсіі тэксту звяртаецца Т. П. Карпіловіч. Такім чынам, з'ява кампрэсіі дагэтуль прыцягвае ўвагу лінгвістаў, аднак у межах словаўтварэння яна даследавалася толькі ў некаторых працах (Г. В. Глухаў, А. І. Шумагер). У прыватнасці, да цяперашняга часу не існуе агульнапрынятага азначэння словаўтваральнай кампрэсіі, дагэтуль не акрэслены межы кампрэсіўнага словаўтварэння, гэтыя з'явы нават разглядаюцца як тоесныя.

На нашу думку, словаўтваральную кампрэсію і кампрэсіўнае словаўтварэнне варта разглядаць як суадносныя з'явы, якія нельга атаясамліваць. Так, кампрэсіўнае словаўтварэнне перш за ўсё звязана з праяўленнем адной з асноўных функцый словаўтварэння. Як вядома, асноўнымі функцыямі словаўтварэння як дзейнасці з'яўляюцца наступныя: 1) намінацыя, калі

вытворнае ствараецца для наймення якога-небудзь новага або перайменавання ўжо наяўнага дэнатата (прадмета, дзеяння, прыметы); 2) канструктыўная, якая мае сваёй мэтай спрашчэнне сінтаксічнай структуры выказвання, і таму вытворнае адрозніваецца ад утваральнай асновы не па значэнні, а па прыналежнасці да іншай часціны мовы; 3) кампрэсіўная функцыя, мэтай якой з'яўляецца скарачэнне пэўных намінатыўных адзінак, што існуюць у мове; 4) экспрэсіўная, калі вытворнае ствараецца для выражэння суб'ектыўных адносін моўцы, яго ацэнкі таго, што называецца; 5) стылістычная, якая ўключае выпадкі, калі вытворнае слова набывае стылістычную афарбоўку, носьбітам якой выступае словаўтваральны афікс.

З усіх спосабаў словаўтварэння пераважна кампрэсіўную функцыю выконвае абрэвіяцыя, і таму яна з'яўляецца асноўным спосабам кампрэсіўнага словаўтварэння. Так, у межах абрэвіятурнага спосабу словаўтварэння аб'яднаны ўсе тыпы скарачаных і складанаскарачаных вытворных адзінак, словаўтваральным фармантам пры гэтым выступае адвольнае ўсячэнне ўтваральных асноў, якое адбываецца незалежна ад марфемнага дзялення.

Аднак трэба адзначыць, што праяўленнем кампрэсіўнай функцыі словаўтварэння выступаюць не толькі абрэвіятуры. Любое вытворнае або складанае слова незалежна ад яго тыпу можна прадставіць як пэўнае згорнутае паведамленне. Інакш кажучы, усе вытворныя адзінкі выступаюць у якасці словаўтваральных кандэнсатаў з рознай ступенню кампрэсіі.

Такім чынам, словаўтваральная кампрэсія ахоплівае вельмі шырокае кола працэсаў, паколькі на лексічным узроўні кампрэсія ў той або іншай ступені ўласціва ўсім спосабам і сродкам словаўтварэння і па сваёй сутнасці з'яўляецца семантычнай кампрэсіяй. Менавіта таму мы падзяляем думку тых даследчыкаў словаўтварэння (М. Д. Сцяпанавы, А. С. Кубракова), якія разглядаюць усе вытворныя словы ў якасці кагнітыўных згусткаў з рознай ступенню семантычнай кампрэсіі.

Што датычыцца кампрэсіўнага словаўтварэння, пад якім звычайна разумеюць утварэнне намінатыўных адзінак, тоесных па сваім значэнні базаваму слову або словазлучэнню, але адрозных ад іх больш кароткай формай, то мяркуем, што з дадзеным азначэннем можна пагадзіцца толькі ўмоўна, паколькі меркаванне аб тоеснасці паміж значэннем вытворнай кампрэсіўнай адзінкі і значэннем яе ўтваральнай асновы нам падаецца даволі спрэчным. Нават пры падабенстве і роднасці на дэнататыўным узроўні, вытворныя кампрэсіўныя адзінкі адрозніваюцца ад базавых слоў і ўтваральных словазлучэнняў не толькі больш кароткай формай, але і спосабам прадстаўлення семантыкі, які таксама здольны ўплываць на стварэнне мадэліруемага адрознення паміж крыніцай дэрывата і вытворным.

Таму мы лічым мэтазгодным прытрымлівацца палажэння аб тым, што паміж вытворнай кампрэсіўнай адзінкай і яе ўтваральнай асновай няма адносін семантычнага дубліравання, аднак назіраецца своеасаблівае семантычнае супрацьпастаўленне поўнага і кампрэсіраванага знака, якое праяўляецца ў рознай меры экспліцытнасці асобных кампанентаў значэння.

Кожная мова мае свой аб'ём сродкаў і пэўны дыяпазон дзеяння спосабаў кампрэсіўнага словаўтварэння. Зразумела, што ў блізкароднасных мовах гэты дыяпазон звычайна супадае, аднак рознаструктурныя мовы могуць валодаць рознымі сродкамі кампрэсіўнага словаўтварэння і ў рознай ступені. У залежнасці ад пэўнага спосабу кампрэсіўнага словаўтварэння (напрыклад, *абрэвіяцыя, універбацыя, субстантывацыя* ў беларускай мове; *blending, clipping, abbreviation, back-formation* у англійскай мове) можна назіраць розную ступень экспліцытнасці кампанентаў значэння.

Такім чынам, з'ява словаўтваральнай кампрэсіі ахоплівае ўсю сістэму словаўтварэння любой мовы, у той час як кампрэсіўнае словаўтварэнне абмежавана пэўнымі спосабамі і сродкамі, уласцівымі асобнай мове. Мяркуем, што параўнальна-супастаўляльнае даследаванне структурных і семантычных характарыстык кампрэсіраваных знакаў, праведзенае на матэрыяле вытворных адзінак розных моўных сістэм, павінна стаць істотным дапаўненнем да аналітычнага апісання словаўтварэння.

Л. С. Кныш

ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ ПРЫ ВЫКЛАДАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Культуралагічныя і краязнаўчыя веды – неад'емныя складнікі пры навучанні беларускай мове як замежнай. Яны з'яўляюцца цэнтральнымі складнікамі і дзяржаўных адукацыйных стандартаў вышэйшай прафесійнай адукацыі пры акрэсліванні ўзроўняў валодання замежнай мовай. Трэба адзначыць, што культурны бар'ер, які ўзнікае пры знаёмстве або супастаўленні «сваёй» культуры і «чужой», «іншай», часам становіцца больш важным, чым моўны. Таму пры навучанні беларускай мове як замежнай неабходна прадугледзець усе магчымыя неадназначныя ўяўленні і асацыяцыі для замежнікаў, што абумоўлены культурна-гістарычнымі і сацыяльнымі фактарамі, а таксама своеасаблівасцю беларускай нацыянальнай культуры ў цэлым. Лінгвакультуралогія разам з краязнаўствам дапамагае вырашаць разнастайныя праблемы міжкультурнай камунікацыі. Любая культура, як вядома, не скавана нацыянальнымі межамі. Разуменне ўзаемаўплыву культур дазваляе замежнікам пашыраць і ўдасканалваць свае веды аб сусветных культурах, традыцыях, абрадах, тэндэнцыях, плынях. А разам з гэтым, усведамленне каштоўнаснай ролі культуры спрыяе фарміраванню не толькі адукацыйна-навучальнага працэсу, але і пазнавальна-выхаваўчага.

Лінгвакультуралогія вывучае суадносіны мовы і культуры, мову як феномен культуры і тым самым адказвае на пытанне, як чалавек праз нацыянальную культуру бачыць свет (інакш, як чалавек бачыць свет і як гэта выражаецца ў мове) – у слове, метафары, сімвале, прыказцы, фраземе і інш. Лінгвакультуралогія, па словах В. А. Маславай, – «гэта напрамак лінгвістыкі, які вывучае пэўнае бачанне свету праз прызму нацыянальнай мовы, калі мова выступае носьбітам пэўнай ментальнасці».